

'Tausend Aufbrüche': Duitsers en hun democratie

Boeken - 6 november 2023 - Auteur: Marja Verburg

Met het succes van de rechts-extremistische AfD nemen de zorgen over de democratie in Duitsland toe. Daarbij komt dat in Oost-Duitsland andere ideeën over democratie leven dan in West-Duitsland. Historicus Christina Morina schreef een boek over de Duitse democratie vanuit een gezamenlijk Oost- en West-Duits perspectief. Ze ziet veel overeenkomsten, maar laat ook zien hoe de verschillen in achtergrond, geschiedenis en politieke cultuur in het huidige Duitsland doorwerken. "Er heerst inmiddels wel een gevoel van crisis, maar er gebeurt nog steeds te weinig."

De DDR was een dictatuur, daarover laat Morina in haar boek 'Tausend Aufbrüche. Die Deutschen und ihre Demokratie seit den 1980er Jahren' geen twijfel bestaan. Maar ook in de DDR, waar de socialistische SED en de geheime dienst de Stasi de dienst uitmaakten, zetten mensen zich in voor de wijk waarin ze woonden, hun bedrijven, de gemeenschappen waar ze deel van uitmaakten. Het waren geen stille, apathische burgers die ineens vlak voor de val van de Muur in verzet kwamen, laat Morina in haar boek zien. Al ver daarvoor hadden ze ideeën over hoe hun samenleving eruit moest zien en uitten ze die ideeën ook.

Morina begint haar boek in de jaren 80, toen Oost- en West-Duitsland nog twee staten waren, gescheiden door het IJzeren Gordijn. Hoe mensen naar hun politici, partijen en hun bestuurders keken, maakt ze onder meer op uit petities, flyers en uit de talloze brieven die mensen aan hun overheid schreven. In de BRD bijvoorbeeld aan de bondspresident. Maar ook in de [DDR-dictatuur](#) maakten mensen hun onvrede, hun kritiek en hun ideeën over democratie en burgerschap kenbaar. Via het *Eingabewesen*, het officiële Oost-Duitse klachtensysteem, dat de staat vooral had opgetuigd om de bevolking het gevoel te geven inspraak te hebben; en via brieven - aan de partijleiding, aan ministeries, maar ook bijvoorbeeld aan kranten. Vaak werden de brieven doorgestuurd naar de Stasi.

In de loop van de jaren 80 kwamen steeds meer DDR-burgers in verzet tegen hun overheid. De kloof tussen wat de staat beloofde en hoe de dagelijkse praktijk eruit zag, was steeds groter geworden - uit de brieven blijkt dat mensen zich vernederd

voelden, machteloos, onmondig gemaakt. Ze wilden het land uit, maar konden dat niet. Ze eisten hervormingen, ook als collectief, bedrijf of vereniging. Zelfs mensen die voor de Stasi werkten, schreven hun leidinggevenden dat er echt wat moest veranderen.

Mondige burgers

Zowel de brieven van de West-Duitsers als die van de Oost-Duitsers getuigen van een wil om de samenleving mee vorm te geven, laat Morina in haar boek zien. De briefschrijvers zijn niet representatief voor de bevolking in beide landen, maar de brieven bieden volgens Morina wel een relevante kijk op de voorstellingen die mensen van hun samenleving hadden.

DDR-burgers identificeerden zich nauwelijks met hun overheid maar wel met het socialisme

Uit de brieven van West-Duitsers komt een beeld naar voren van mondige burgers, die hun parlementaire democratie in de jaren 80 volledig vanzelfsprekend vonden. Ze waren er als kiezer en als belastingbetalers onderdeel van, en in die hoedanigheid eisten ze ook rechten op. Ze schreven bijvoorbeeld over asielwetgeving, of ze beklagden zich over de politieke cultuur. Vooral de scheldpartijen tussen politici onderling bij de verkiezingscampagne van 1980 waren velen een doorn in het oog, toen voor- en tegenstanders van kanselierskandidaat Franz Josef Strauss (CDU/CSU) elkaar publiekelijk uitmaakten voor leugenaars, bedriegers, *'aufgescheuchte Hühner'* (opgefokte kippen) en *'pissende Bullen'* (pissende stieren). Sommige West-Duitsers stuurden hun stemoproep terug en lieten de bondspresident weten niet mee te willen doen aan verkiezingen die ertoe konden leiden dat iemand kanselier kon worden die zich tot zulke scheldpartijen had verlaagd.

Voor Oost-Duitsers lag de relatie met hun "democratie" ingewikkelder. De Deutsche Demokratische Republik was in naam een democratie, maar in de praktijk niet. DDR-burgers identificeerden zich nauwelijks met hun overheid - in tegenstelling tot West-Duitsers - maar wel met het socialisme - een term die in de DDR werd gebruikt voor wat wij in Nederland communisme noemen. In de officiële leer van de DDR was de 'socialistische volksdemocratie' een ideaal dat moest worden bereikt, dat alle klassenverschillen zou overwinnen. Veel mensen namen dat ideaal serieus, legt Morina uit. In hun brieven maakten DDR-burgers hun regering en de partij verwijten over hoe ze daarmee omgingen, maar het ideaal zelf werd niet in twijfel getrokken.

'Volkswil'

Veel Oost-Duitsers hadden volgens Morina ook de wens deel uit te maken van een directe democratie, liefst zonder tussenkomst van partijen en overheidsinstanties. De democratie moest uitdrukking zijn van wat het volk wilde, de 'volkswil', die Oost-Duitsers in de [nadagen van de DDR](#) tegenover de SED-dictatuur stelden. Die wens naar 'ware', directe democratie bleek uit brieven uit de jaren 80, maar vooral uit de gebeurtenissen rond de val van de Muur. DDR-burgers gingen de straat op, riepen '*Wir sind das Volk!*' en ontwikkelden allemaal ideeën over hoe een toekomstige democratie en een beter functionerende socialistische economie eruit moesten zien. In de praktijk kwam het daar niet van: de overgrote meerderheid van de DDR-bevolking stemde [in 1990 voor toetreding tot de BRD](#).

Christina Morina is hoogleraar Zeitgeschichte aan de [Universität Bielefeld](#). Ze [groeide op in de DDR](#), studeerde in Leipzig en de VS en was eerder onder meer verbonden aan de Universität Jena en het [Duitsland Instituut Amsterdam](#). Ze publiceerde onder meer de boeken '[Zur rechten Zeit](#)' (2019) en '[The invention of marxism](#)' (2020). '[Tausend Aufbrüche. Die Deutschen und ihre Demokratie seit den 1980er Jahren](#)' verscheen in september 2023.

Het leidde al binnen enkele jaren voor veel Oost-Duitsers tot een kater, de [Vereinigungskrise](#). Veel mensen raakten hun baan kwijt, huren werden flink hoger, mensen verloren hun bestaanszekerheid. En ze kregen te maken met een economisch, sociaal en politiek systeem dat niet het hunne was - hoewel ze er bewust en in grote meerderheid in maart 1990 voor hadden gestemd. De West-Duitse parlementaire democratie met partijen die openlijk confrontaties met elkaar aangaan en daarna compromissen sluiten - het sloot niet aan bij de ervaringen en de ideeën van een niet onbeduidende minderheid van de Oost-Duitsers. Zij verlangden naar consensus, sociale vrede en harmonie, legt Morina in haar boek uit.

Morina haalt een peiling uit 1991 aan, waarin 80 procent van de West-Duitsers het eens was met de stelling dat de democratie van de BRD het beste systeem is. Van de Oost-Duitsers stemde slechts 31 procent daarmee in. Je ziet de verschillen in kijk op de democratie ook nu nog, legt Morina telefonisch aan Duitslandweb uit. "De meeste West-Duitsers vinden vrijheid belangrijk, bij Oost-Duitsers is dat gelijkheid. Dat laatste is niet verwerpelijk, maar hoe definieer je dat? Wat betekent dat voor wat mensen van de overheid en de politiek verwachten? Daar moet het nu in Duitsland over gaan. Wat hebben we voor voorstellingen van onze samenleving, hoe spreken we daarover en hoe krijg je die bij elkaar?"

Sceptische democraten

De teleurstelling van veel Oost-Duitsers in de democratie waarin ze na de eenwording terecht waren gekomen, bleek een ideale voedingsbodem voor de AfD. De Alternative für Deutschland is de [afgelopen jaren uitgegroeid](#) tot een rechts-extremistische partij die ook in West-Duitsland steeds meer aanhang krijgt. Maar het succes begon in de Oost-Duitse deelstaten, waar de AfD scoorde met campagnes en partijprogramma's waarin het over de volkswil ging, de volksgemeenschap, directe democratie, harmonie en homogeniteit. 'Vollende die Wende' (maak de omwenteling af), was een [verkiezingsleus in 2019](#) en 'Wir sind das Volk' - direct aansluitend bij de omwentelingen van 1989/1990. Zo presenteerde de AfD zich als een alternatief voor het in hun woorden "systeem van de oude partijen", waar veel Oost-Duitsers zich niet door vertegenwoordigd voelen.

De teleurstelling van veel Oost-Duitsers in de democratie waarin ze na de eenwording terecht waren gekomen, bleek een ideale voedingsbodem voor de AfD

"Als de AfD eenmaal ergens invloed krijgt, weet ze die snel uit te breiden", zegt Morina aan de telefoon. "In Oost-Duitsland is de nazitijd niet zo verwerkt als in West-Duitsland, er was veel minder aandacht voor hoe het nationaal-socialisme in de samenleving was ontstaan. Woorden als *Volksgemeinschaft*, die in West-Duitsland direct een connotatie hebben met de nazitijd, stoten mensen in Oost-Duitsland veel minder af. Veel Oost-Duitsers die op de AfD stemmen, doen dat niet vanwege het racisme, maar ze vinden het ook geen probleem."

Oost-Duitsers stemden in 1990 voor toetreding tot de BRD. Maar ze waren tot dan toe niet betrokken geweest bij hoe de West-Duitse instituties en democratische waarden tot stand waren gekomen, schrijft Morina in haar boek. Zo werden velen in de BRD sceptische democraten. De status van Oost-Duitsers in het verenigde Duitsland kan alleen verbeteren als ze de orde van de BRD mede kunnen vormgeven, of in ieder geval het gevoel hebben dat ze dat zouden kunnen, schrijft ze.

Angela Merkel

Hoe kunnen die scepsis en de verschillen tussen Oost en West na 30 jaar eenwording nog steeds zo groot zijn? Daar heeft Morina een duidelijk antwoord op. "Omdat de Duitse regeringen het tot nu toe hebben nagelaten de complexe oorzaken van dit probleem te zien", zegt ze tegen Duitslandweb. "Er is sociaal-economisch naar de eenwording gekeken en die is ook als symboolpolitiek ingezet. Maar alles wat je in een pluralistische democratie nodig hebt - politieke

partijen, vakbonden, werkgevers- en lobbyorganisaties, kerken en andere maatschappelijke instanties - was in Oost-Duitsland decennialang ondervertegenwoordigd, en is dat tot op de dag van vandaag. Effectieve belangenbehartiging gaat vooral via dat soort organisaties." Dat is al lang bekend, aldus Morina, maar er missen programma's die voor meer participatie in de representatieve democratie kunnen zorgen.

Merkel: 'Ik durfde misschien ook niet steeds over de DDR-tijd te spreken, dat was dan ook weer een soort stigmatisering geworden'

Er zijn veel meer initiatieven van de Duitse overheid en de deelstaten nodig om de democratie in Oost-Duitsland te versterken, zegt Morina. Angela Merkel, zelf van Oost-Duitse oorsprong, had daar een veel grotere rol in moeten spelen, vindt ze. Merkel uitte zich tijdens haar kanselierschap nauwelijks over haar leven in de DDR. Tot ze in oktober 2021, vlak voor haar aftreden, [opvallend persoonlijk](#) werd en een artikel bekritiseerde waarin werd geschreven over "de ballast van haar DDR-biografie". "Ik zag mezelf als kanselier van alle Duitsers", zei inmiddels oud-kanselier Merkel er [eerder dit jaar](#) over. "Ik durfde misschien ook niet steeds over de DDR-tijd te spreken, dat was dan ook weer een soort stigmatisering geworden, 'daar komt zij weer aan met haar Oost-Duitsland'."

Naast de overheid en de deelstaten moeten ook partijen meer hun best doen mensen voor democratisch engagement te mobiliseren, zegt Morina, in Oost- én West-Duitsland. "Er heerst inmiddels wel een gevoel van crisis, maar er gebeurt in dit opzicht nog steeds te weinig. Er is nog steeds te weinig aandacht voor hoe Oost-Duitsers over democratie denken, welke gevolgen dat voor onze samenleving en politieke cultuur heeft en hoe we daarmee moeten omgaan."

Dit is een artikel gedownload via duitslandinstituut.nl.

Artikel:

<https://duitslandinstituut.nl/artikel/57159/tausend-aufbruche-duitser-en-hun-democratie>